

A friss élmény intenzív visszaadására való törekvés határozza meg stílusát s idéz elő benne mai ízlésünk szerint elavult szecessziós vonásokat. Korai cikkei tanúsága szerint elsajátította Gyulai esszé-stílusának rokon-szenves diszkrécióját. Később azonban lemondott erről a tulajdonságról, egyéni és élményszerű akart lenni, de ebbeli igyekezetében sajnos, csak keresett lett és beleesett más írók sikeres mondatformáinak utánzásába. Akkor legkevésbé jó, ha meg akarja mutatni, milyen jól tud írni. Ilyenkor Molnár Ferences közvetlenséggel vegyített stílus-bravúrokat fitogtat, a „művészet” valósággal kinyomja a szemünket, csakhogy észrevétesse a jelenlétét. Szeret például frappírozni ellentétes képzetek egy mondatba vonásával, mint: Bródy, „a szittya Sardou”. Ez még kifejező. De mikor egyre-másra azt is olvassuk, hogy Bródy a cigány Stendhal, Szomorj drámája brettli az Ólimpuszon, Babits Szekszárdon született római, Molnár a terézvárosi Voltaire, lipótvárosi Swift, Lévainak Sajószentpéter a Tiburja, Tompa Mihály Athéni Timon Hamván, sőt az Ember tragédiája „a mi szílvák (?) Faustunk” (II. 221.), Krúdy Gyula „faun, aki nimfa szárnyával (?) repül”, akkor úgy érezzük, hogy e formulák valamiféle gépezet termékei. Nem riad vissza gyenge szójátékoktól sem: „szinpadai lát- és hallványosságok” (I. 268.), „magyar szinpadai dicsőség (gicc-sőség?) korszaka” (I. 280.). Szereti felhívni rá a figyelmet, hogy milyen bravúrokat tud, mint: például: „Ahol a Mátra halkán, lassan szőlős lankákba lanyhultan aláhull, ahol még a híres hevesi port is zamatos, édes kakukkfű illata hatja át, ahol szemlélődő egyháztejedelmek lépdelnek méltóságteljesen kacér barokk palotájukban, ahol a legfeketébb földből legsárgábbban szökken elő a dús magyar kalász, ahol a komor történelmi múltnak sehol sincs sötét nyoma, ahol

minden véres emlék felvidul a táncos nap-sugárban — színes Eger, izes Eger, édes Eger, kedves Eger, finom Eger, drága, gyönyörű, egyetlen, nemes, köves, soktornyos és katolikus Eger, de azért játékos, meglepetéses, füves, rétes, minarétes, parasztos és pogány Eger adta nekünk és küldte el hozzánk Bródy Sándort” (II. 276.). Vagy: „És ezen az áron minden bók és minden népszerűség és minden Petőfi és Kisfaludy Társaság és Akadémia és Kohn úr és Kovács úr és Heinrich bácsi és Rákosi Jenő és Kozma Andor és ő, te meg én és mindenki és minden az övé.” (I. 249).

Véleményeivel olykor vitába szállunk, stílusa nem nyújt mindig zavartalan élvezetet, mégis okulással és rokonszenvvel olvassuk könyvét. A Nyugat kritikussai és esszéistái közt Babits ugyan mélyebben jár, Ignótus magvasabb, Schöpflin meggyőzőbb. De Hatvany pályáján végigtekintve, ma már látni, hogy az impresszionista-szecessziós kritika e kiyáló művelőjének nemcsak élményei voltak, hanem meggyőződése is, ítéletei állandó elveken alapultak, — mint ahogy a látszólag objektív elveket alkalmazó kritikusról előbb-utóbb kiderül, hogy nem tudja megtagadni egyéniségét. A tiszta impresszionista kritika épp úgy utópia, mint a tiszta objektív kritikus. Hatvany egy életen át hűen képviselte mindig küzdeni kész hitét a jó irodalomban és a magyar haladásban. S a jövő, amelynek katonája volt, megjutalmazta szolgálatait. Az irodalomtörténet, ha a jelennel való kapcsolat nélkül, csak a múltat tanulmányozza, visszhangtalan tudomány; de az ő munkája hatóerő lett irodalmi életünkben, sokat fitymált és meghurcolt nevét pedig az új magyar irodalomért és haladásért vívott következetes, öntetlen harcai tisztelt és megmaradó névvé növelték.

Komlós Aladár

TOLNAI GÁBOR: ÉVEK — SZÁZADOK

(Tanulmányok, cikkek, bírálatok) Bp. 1958. Magvető K. 319 l.

Huszonegy változatos tartalmú, hosszabb-rövidebb írást gyűjtött egybe Tolnai Gábor legújabb tanulmánykötetébe. A könyv címe szerencsésen utal a gyűjtemény jellegére, s egyúttal a szerző érdeklődési körére, tudósi és kritikus munkásságának főirányaira. A közeli évek és a távoli századok vizsgálója, elemzője Tolnai Gábor pályájának kezdetétől fogva: élénk és cselekvő résztvevője kora irodalmi életének s egyúttal egy régi kor, a XVII—XVIII. század irodalmának, műveltségének avatott kutatója. Ez a kettősség talán szokatlan — hiszen a jelen, a XX. század

irodalmának magas igényű kritikai vizsgálata inkább a múlt évszázad nagy íróinak kutatásával szokott párosulni, — de korántsem indokolatlan és nagy lehetőségeket rejt magában. Biztosítja, hogy a régi magyar irodalom íróinak, jelenségeinek a vizsgálatában mindig a ma szempontjai érvényesüljenek, másrészt hogy a kortárs irodalom ne néhány évtizedes, hanem több évszázados folyamat részeként kerüljön bemutatásra a történetiségben a tények iránti fokozott tisztelet jegyében. Mostani kötetében együtt található a régebbi korra és a legfrissebb

jelenre vonatkozó írások, s ez bizonyos fókig lehetővé teszi, hogy lemérjük: mennyire élt Tolnai a kezében levő ritka lehetőségekkel.

A régebbi korokról öt tanulmány és a Horváth János reformáció-monográfiájáról szóló bírálat ad ízelítőt; a tanulmányok közül négy régebbi, még a felszabadulás előtt íródott, egy (*Molnár Albert éneke*) a legutóbbi évek terméke. Közülük elsősorban az Apafi Mihályról szóló „Szegény együgyű fejedelem” és a Lázár János, a *Voltaire-jordító* címűeket kell kiemelnünk, mindkettő a legszerencsésebben példázza Tolnai irodalomtörténész erényeit. Az Apafi-tanulmány voltaképpen esszé (nem is szakfolyóiratban, hanem a Nyugat-ban jelent meg), de a műfaj legnemesebb hajtásai közül való. Az esszé-műfaj könnyen mődot ad a szubjektív önkényszerre, s ezzel együtt a tények felületes kezelése, ami sokszor egyes még oly szép és elmemozdító irodalomtörténeti esszék tudományos értékét is nagyon kétségbe teszi. Tolnai elkerüli ezeket a buktatókat: szilárdan meg-alapozott, hiteles és ugyanakkor rendkívül szuggesztív képet fest a szerencsétlen fejedelemről. Akiik Tolnai munkásságát ismerik, azok tudják jól, hogy nem elszigetelten jelentkező erényekről van szó, hiszen a kötetben nem szerepel Teleki Mihályról, Tótfalusi Kis Miklósról, Bethlen Miklósról, valamint Erdély változásáról szóló esszéit ugyanez a vonzó előadás, beleélő készség, a kor gondolatvilágának, s hősei érzelme- és lelkivilágának a történetiséghez szigorúan ragaszkodó megértése jellemzi. S bár régebbi esszéiben érezhető a szellemtörténet hatása, állandó kísérlet történik a történelmi és irodalmi jelenségeknek a kor társadalmi problémáival való összekapcsolására. Tolnai Gábornak ezért nem volt nehéz dolga, amikor egyes felszabadulás előtti tanulmányait a marxista irodalomtörténetírás szellemében újra átnézve azokat ma is teljesen időszerű írásokká alakította. Ezt tette az előző kötetében olvasható Bethlen Miklós-tanulmányával (kár, hogy az átdolgozások olyan mozzanatokat is elhagyott, pl. a barokk stílus kérdésének a tárgyalását, melyek nem szorultak rá az ideológiai korrekcióra), ezt megtehetné egyszer *Régi magyar főurak* című, a marxista felfogáshoz sokban igen közel álló kissé méltatlanul elfeledett könyvével is, s erre az eljárásra példa a mostani kötetben levő kitűnő Lázár János-tanulmány, mely biztos bepillantást enged a felvilágosodás erdélyi előzményeinek oly szövevényes és ellentmondásos problematikájába. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, miért nem olvashatunk a kötetben jóval több ilyen típusú tanulmányt, illetve, hogy miért nem írt Tolnai sokkal több ehhez hasonlóat. A XVII—XVIII. századi Erdély kultúrájának képét kitűnően kiegészíti két könyvkötés-történeti dolgozat (*Könyvkötő-*

művészet Apafi Mihály udvarában és Két erdélyi könyvkötő a XVIII. század első felében), arról tanúskodva, hogy a filológiai, könyvtörténeti részletkutatások sem idegenek a szerző munkásságától, erről egyébként számos csak folyóiratokban olvasható régebbi részlettanulmánya is bizonyosságot tesz.

Részletkérdést, de sokirányú kitekintéssel tárgyal az egyetlen frissen keletkezett régi irodalmi tanulmány, a *Molnár Albert éneke*. Értékes hozzájárulás ez Szenczi Molnár utóéletének, valamint a XVIII. századi kéziratok énekköltészetnek a kutatásához, két ponton azonban nem érzem elég meggyőzőnek. Molnár Albert utolsó kolozsvári éveinek a megítélése a Herepei János által — igaz, hogy igen obskurus helyen — publikált adatok ismeretében módosításra szorul (vö. Kálvinista Világ 1933. dec. 31. és Erdélyi Magyar Református Naptár 1934.), másrészt vitatható az az állítás, hogy a paraszti, pásztori életet idillizáló XVIII. századi versek valamilyen tervszerű reakciós oktatáspolitikának köszönhetik létüket és népszerűségüket. XVIII. századi kéziratok költészetünk feltáratlansága miatt egyelőre igen kockázatos még az egyes énektípusok szerépre, funkciójára vonatkozó általánosító megállapításokat tenni. Szintén a felszabadulás utáni korszak terméke Tolnainak Horváth János *A reformáció jegyében* című könyvéről írt bírálat, mely keletkezésekor (1953) nem jelent meg. A bírálat számos alapvető és helyes megállapítást tesz nemcsak az adott munkáról, de Horváth János munkásságának egészéről is. Mégis vitatható, hogy helyes volt-e ezt a bírálatot most — igaz, hogy bizonyos stíláriis módosításokkal — utólag kiadni. A reformáció irodalmára, valamint Horváth életművére vonatkozó kutatás 1953 óta egyaránt előrehaladt, magának Tolnai Gábornak Horváth tanulmánykötetéről 1956-ban kiadott bírálat is továbbvitte a nagy tudós marxista értékelésének ügyét, s így a kötetben olvasható kritika nem egy tétele (pl. az antitrinitáriusokról, Dávidról szóló) már elavultnak mondható.

A modern irodalomra vonatkozó írások körül — ezek a kötet nagyobb részét töltik meg — mindenekelőtt egyes közelmúltbeli nagy költőkre való visszaemlékezéseit kell kiemelnem. Az *Emlékek Juhász Gyuláról* című, valamint a József Attiláról szóló cikk első része a kortársi irodalmi emlékezők kitűnő képviselői. Sok vita tárgya volt — joggal — az írókra vonatkozó személyes visszaemlékezések jogosultsága, irodalomtörténeti értéke. Hiszen fontos forrásértékű közlések félrevezető pletykákkal; az egy-egy nagy író igaz emberi közelségbe hozó megjelenítés intimitások izléstelen kitergetésével szokott az ilyen memoárszerű írásokban váltakozni, vagy elegyedni. Tolnai eljárása e

műfajban példamutató. Eleven, bensőséges és íróilag finoman kidolgozott képet ad hőseiről, de közben tollát az irodalomtörténész felelőssége vezeti: nem a felületi apróságokra, hanem az ábrázolt író életének, munkásságának lényegét megvilágító jelenségekre koncentrálna figyelmét, s gondosan ellenőrzi emlékeit, tárgyilag is hiteles tudósításokat nyújt. A Juhász Gyuláról szóló emlékezés méltán sorolható egy korábbi hasonló jellegű írása, az egy Kosztolányinál tett látogatását megörökítő bensőséges hangulatú, s művészi stílusú esszéje mellé.

A modern irodalommal kapcsolatos írások nagyobb része az utóbbi évek irodalom- és tudománypolitikai harcaival kapcsolatosak. A Juhász Gyuláról szóló emlékezés is az élő irodalmi élet egy vitakérdése kapcsán keletkezett, a József Attila emlékét idéző képek pedig voltaképpen egy irodalompolitikai cikk bevezető részei. Ez utóbbihoz szorosan kapcsolódik a *Radnóti Miklós és a felszabadulás előtti szocialista irodalmunk egyes kérdései* című terjedelmesebb tanulmány. Míg az előbbi a József Attilára való emlékezés, az utóbbi Radnóti költészetének elemzése kapcsán von le jelentékeny következtetéseket az utóbbi évtizedek s a jelen lírájára vonatkozóan, a két világháború közti szocialista költészetben jelölve meg azt a hagyományt, melyet mai líránk folytatni, továbbépíteni hivatott. A dogmatikus, szektás hibákat elemző *A XX. kongresszus és az irodalomtörténetírás* című dolgozat, valamint az ellenforradalom utáni zűrzavarban helyes irányt mutatató két cikk irodalmi kritikánk helyzetéről szintén a legégetőbb kérdésekben állástfoglaló tudós literatort állítják elénk, s nem hiányzanak ezek a vonások a kötetben közölt néhány aktuális kritikából (Lányi Sarolta, Fodor József, Sándor Kálmán műveiről), valamint szép Garcia Lorca-tanulmányából sem. A most felsorolt írások mind 1956–58 között keletkeztek, s azt jelzik, hogy Tolnai ezekben az években főfigyelmét az irodalmi és tudományos életben jelentkező dogmatikus és revizionista jelenségek bírálatára, s az ezekkel szembeni pozitív iránymutatásra fordította. A kötet ebben a vonatkozásban nemcsak értékes cikkeknek, kritikáknak, de e nehéz esztendőik irodalmi élete fontos dokumentumainak is a gyűjteménye. Néhány év távlatából elolvassa őket észrevehetjük, hogy bár keletkezésük a legszorosabban az aktualitásokhoz kapcsolódott, kevés bennük az elavult, időközben tévesnek bizonyult, vagy legalábbis erősen vitatható állítás. Ez utóbbiak közül hadd említsem meg a József Attila-cikkek azt az elszett, s a cikk összefüggésében egyébként is felesleges megállapítását, mely szerint „a naturalizmus . . . maga a megtestesült antirealizmus” valamint a „bartóki vonal”-ra vonatkozó fejtegetéseinek néhány

problematikus pontját, így pl. Bartók és Kodály művészetének szoros egységben való emlegetését a népiesség szempontjából, holott ebben a vonatkozásban nemcsak eredményeik, de minden bizonnyal szándékaik, eszményeik is gyökeresen különbözőek (lásd a József Attila, ill. a Garcia Lorca-tanulmány megfelelő helyeit).

Ezekről az utóbbi években készült, jórészt irodalompolitikai célkitűzésű tanulmányokról azt is meg kell még állapítanunk, hogy szerkesztésük, stílárius kidolgozásuk gyakran alatta marad a Tolnai korábbi írásaiból megismerhető színvonalnak. Nem az ezirányú készség csökkenéséről van szó, az ilyen feltételezésnek ellene mond a Juhász Gyula esszé, valamint a többi tanulmány számos részlete is. Inkább a sietséget, a diktálásnak a nyomait, a vitaindító referátumok gyakori formátlanságát vehetjük észre bennük. Sajnos, ezek a vonások erősen jellemzőek a kötet egyik legnagyobb igényű darabjára, a tartalmában oly értékes Radnóti-tanulmányra is.

Van végül a kötetben egy Garibaldiról szóló szép emlékelőadás, valamint két útirajz, ezek alig-alig illeszkednek szervesen a kötet kereteibe. Az *Ismerkedés Olaszországgal* című írás egyébként is az egész kötet legkevésbé sikerült darabja; a benne előadottak mind Itáliáról, mind az olasz kultúrát kitűnően ismerő, értő és átérző szerzőről egyoldalú képet festenek. Úgy hat ez a cikk, mintha egy töredéke lenne egy nagyobb, Olaszországról szóló útirajznak, melyben a lényegesebb és fontosabb mondanivaló ezután következne. Kár volt a kötet színvonalát közreadásával egyenetlenné tenni. Örömmel kell viszont üdvözölnünk, hogy Tolnai nem hagyta el kötetéből tanulmányai eredeti jegyzetapparátusát, eltérően másoktól, akik tanulmányköteteikben a kutató irodalomtörténészt a régi folyóiratok újbóli előkotorásához utasítják, valamint hogy névmutatóval is ellátta a kötetet.

Tolnai Gábor tanulmánykötetéről megállapíthatjuk, hogy kevés kivétellel fontos, értékes tanulmányokat, cikkeket tartalmaz. Egy tanulmánygyűjtemény bírálatánál azonban nem elég csak az egyes írásokat külön-külön, vagy csoportonként mérlegre tenni, válaszolnunk kell arra is, hogy milyen a kötet egésze, koncepciója, foglalkoznunk kell a könyvvel, mint önálló egységgel is. Egy irodalomtörténeti tanulmánykötet összeállítása többféle szempont alapján történhet. A legyszerencsebb, ha rokon témájú tanulmányok kerülnek egy kötetbe, melyek együttesen valamely koncepciót fejeznek ki egy koról, problémáról vagy jelenség-csoportról. Hasznos dolog lehet az is, amikor egy irodalomtörténész, kritikus egyszerűen újabb, a korábbi kötete óta megjelent dolgozatait

foglalja kötetbe. De az is elképzelhető, hogy tekintet nélkül a tematika tarkaságára és a keletkezés idejére, a legmaradandóbbnak tartott tanulmányait gyűjti valaki össze egy kötetbe, vagy pedig munkásságának sokféleségéről akarván képet adni, a legkülönbözőbb jellegű és műfajú írásokból válogat össze egy színes csokorra valót. Tolnai kötetét sajnos egyik típusba sem lehet besorolni, összeállításának a szempontjai ugyanis következetlenek s ezért erősen vitathatók. A leginkább az utolsónak említett típus lebegett szeme előtt, a tanulmány, kritika és esszé műfaján kívül eső írások felvételét jegyzeteiben ugyanis azzal indokolja, hogy „érdeklődésem során egyiket sem tudom mellékesnek tekinteni”. Annak azonban, hogy könyve munkásságának mintegy a keresztmetszetét adja, útját állotta a válogatásnak az a szempontja, hogy csak a korábbi kötetekben meg nem jelent írások kerültek számításba. Mivel azonban az 1945-ben megjelent *Végzetes esztendő*k, valamint az 1955-ben kiadott *Vázlatok és tanulmányok* című kötetekből jó néhány már akkor rendelkezésre állt értékes cikket kihagyott, s ezeket legújabb kötetébe vette csak fel, lehetetlenné vált az is, hogy legalább az utolsó évek termésének legyen hű keresztmetszete és összefoglalása a könyv. Kétségtelen, hogy csak örömmel lehet üdvözölni az Apafiról, Lázárról, valamint a régi könyvkötőkről szóló tanulmányoknak a feledésből való kiemelését, a kötet egységének azonban ez az eljárás nem használta. Ha mindezek után mégis megkíséreljük meghatározni, mi az, ami e nagy többségében értékes írásokat egy kötetbe sodorta, akkor nem mondhatunk mást, minthogy Tolnai összegyűjtötte itt írásaiból mindazt, amit értékesnek tartott, de kötetben még nem jelent meg. Felemás megoldás, ami csak azok számára kielégítő, akik birtokában vannak előző köteteknek is, s most e harmadiknál melléje helyezhetik. Persze a három kötet együttes birtokosai is jobban örülnének, ha a tanulmányíró és kritikus Tolnai eddigi oeuvrejét valami jobb, kevésbé esetleges elrendezésben láthatnák maguk előtt.

Tanulságos e három kötetet együtt szemlélni. A három könyvet a komoly értékek, nagy ígéretek és elmulasztott lehetőségek gyűjteményének tekinthetjük. Képzeletünkben például kirajzolódik egy kiváló könyv a XVII—XVIII. századi erdélyi irodalomról és kultúráról. Szinte magunk előtt látjuk az Apafiról, Teleki Mihályról, Bethlen Miklósról, Tótfalusi Kisről, Rákócziáról, Apor Péterről, Lázár Jánosról, Teleki Józsefről szóló maradandó értékű tanulmányok, esszék gazdag sorozatát, megtevézve az erdélyi könyvkötészetéről szóló dolgozatokkal.

S mily kevés munkával tudná Tolnai kiegészíteni a sort egy-egy Apácza, Bethlen Kata, Hermányi Dienes portréval, hiszen nemcsak kitűnően ismeri őket, de nyílt titok, hogy szándékozott, s talán még szándékozik is írni róluk. Tolnai Gábornak maradandó érdemei vannak az erdélyi memoár-irodalomnak az irodalomtörténet-írás számára való felfedezésében, az emlékiratoknak irodalmi műként való meghatározásában és értékelésében, — miért nem rendszerezi és egészíti ki ezeket az eredményeket egy összefoglaló monográfiát is pótló reprezentatív kötetben? De ugyanígy gondolhatunk arra is, hogy milyen szép és hasznos gyűjtemény kerekedne ki a XX. századra, illetve az élő irodalomra vonatkozó megírt, illetve tervezett, vagy megírandó írásaiból. Ha a Kosztolányiról, Juhász Gyuláról, József Attiláról, Radnótiáról szóló személyes jellegű művészi visszaemlékezések mellé írná még mindazt, amit részben az említetetről, részben másokról, pl. Babitsról meg tudna, s többnyire állandóan tervez is írni; ha a Horváth Jánosról és Lukács Györgyről különböző cikkekben, bírálatokban elmondottakat egy-egy átfogó tanulmányban összefoglalná; s ha mindehhez hozzáténné irodalom- és tudománypolitikai megnyilatkozásait: egy másik nagy hatású, tudományos, irodalmi és ideológiai szempontból egyaránt súlyos és mai célkitűzéseinket kitűnően szolgáló művet adna a kezünkbe. S mily kevésre volna szükség ahhoz, hogy eddig megírt négy Garcia Lorca-tanulmánya, egy-két újabbal kiegészítve, pompás kis köteté kerekedjék, méltó képet és marxista elemzést adva a XX. század egyik nagy külföldi klasszikusáról a magyar olvasóközönségnek, — s esetleg a külföldinek is.

Vitatni lehet, hogy a bírálónak feladata-e, joga-e a fentiekhez hasonló reflexiókat fűzni egy adott kötet ismertetéséhez. Kérdés, illő-e egy könyvbírálatból kiindulva eljutni annak bevallásához, hogy nem annyira az előttünk fekvőt, mint inkább a szerzőnek más — még meg sem született — könyveit szeretnénk lapozgatni. Mégis erre kényszerít az aggodalom, mert Tolnai három tanulmányköteté, s különösen az előző kettőt követő mostani harmadik, nem egy jelentős életmű tervszerű, tudatos építéséről vall, hanem egy kitűnő képességekről, nagyra hivatott tehetségről tanúskodó torzó lehetőségét villantja fel. Ezt a veszélyt tovaűzni, a félig, háromnegyedrészlet műveket befejezve látni, s egészen újak biztató híreit hallani, nemcsak korunk egyik jelentős tudós-egyéniségének, hanem marxista irodalomtudományunknak is elsőrendű érdeke.

Klanczay Tibor